

تقریرات درس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرس طباطبائی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱

جلسه‌ی شصت و پنجم؛ دوشنبه ۱۳۹۱/۱۲/۷

۴. صحیح‌های محمد بن مسلم:

و [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ
حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الشَّرَاءِ مِنْ أَرْضِ
الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى فَقَالَ: لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ قَدْ ظَهَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ فَخَارَجَهُمْ
عَلَى أَنْ يَتْرُكَ الْأَرْضَ فِي أَيْدِيهِمْ يَعْمَلُونَهَا وَيَعْمُرُونَهَا فَلَا أَرَى بِهَا بَأْسًا لَوْ أَنَّكَ اشْتَرَيْتَ
مِنْهَا شَيْئًا وَ أَيَّمَا قَوْمٍ أَحْيَوْا شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ وَ عَمَلُوهَا فَهَمُّ أَحَقُّ بِهَا وَ هِيَ لَهُمْ.
وَ رَوَاهُ الصَّدُوقُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ نَحْوَهُ وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ
عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ مِثْلَهُ.^۲

محمد بن مسلم می‌گوید: از امام صادق عليه السلام درباره‌ی شراء ارض یهود و نصاری سؤال کردم

۱. لسان العرب، ج ۲، ص ۲۵۱:

الْخَرْجُ وَ الْخَرَّاجُ، وَاحِدٌ: وَ هُوَ شَيْءٌ يُخْرِجُهُ الْقَوْمُ فِي السَّنَةِ مِنْ مَالِهِمْ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ. وَ قَالَ الزَّجَّاجُ: الْخَرْجُ الْمَصْدَرُ، وَ الْخَرَّاجُ: اسْمٌ لِمَا يُخْرَجُ. وَ
الْخَرَّاجُ: غَلَّةُ الْعَبْدِ وَ الْأَمَةِ. وَ الْخَرْجُ وَ الْخَرَّاجُ: الْإِثَاوَةُ تُؤْخَذُ مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ؛ الْأَزْهَرِيُّ: وَ الْخَرْجُ أَنْ يُؤَدَى إِلَيْكَ الْعَبْدُ خَرَّاجَهُ أَيْ غَلَّتَهُ، وَ الرَّعِيَّةُ
تُؤَدَّى الْخَرْجَ إِلَى الْوَلَاةِ ...

و یقال: خَارَجَ فَلَانٌ غَلَامَهُ إِذَا اتَّفَقَا عَلَى ضَرْبِةٍ يَرُدُّهَا الْعَبْدُ عَلَى سَيِّدِهِ كُلَّ شَهْرٍ وَ يَكُونُ مُخَلَّى بَيْنَهُ وَ بَيْنَ عَمَلِهِ، فَيُقَالُ: عَبْدٌ مُخَارَجٌ. وَ يُجْمَعُ
الْخَرَّاجُ، الْإِثَاوَةُ، عَلَى أَخْرَاجٍ وَ أَخْرَاجٍ وَ أَخْرَجْتَهُ. وَ فِي التَّنْزِيلِ: أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجٌ رَبِّكَ خَيْرٌ. قَالَ الزَّجَّاجُ: الْخَرَّاجُ الْفِيءُ، وَ الْخَرْجُ الضَّرْبِةُ وَ
الْجَزِيَّةُ؛ وَ قَرَأَ: أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرَّاجًا. وَ قَالَ الْفَرَّاءُ: مَعْنَاهُ: أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا عَلَى مَا جِئْتَ بِهِ ...

۲. وسائل الشیعة، ج ۱۵، کتاب الجهاد، أبواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۷۱، ح ۲، ص ۱۵۶ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۴۶.

فرمودند: مانعی ندارد، وقتی رسول الله ﷺ بر اهل خیبر پیروز شدند، این طور با آنان خراج بستند که زمین را در دست آنان باقی بگذارند تا در آن کار کنند و آباد کنند، پس هر قومی که زمینی را احیاء کنند و روی آن کار کنند، به آن سزاوارترند و آن زمین مال آنهاست.

این روایت که شیخ رحمته با طریق خود از علی بن الحسن بن فضال نقل می‌کند^۱، از آنجا که سند شیخ به ایشان به خاطر ابن عبدون و علی بن محمد بن الزبیر ناتمام است، قابل اعتماد نیست، ولی چون شیخ صدوق رحمته نیز با سند صحیح از العلاء بن رزین از محمد بن مسلم نقل کرده^۲، هم‌چنین شیخ در جای دیگر با سند صحیح از الحسین بن سعید عن صفوان عن العلاء عن محمد بن مسلم نقل کرده^۳، پس روایت قابل اعتماد است.

مقصود از اراضی یهود و نصاری به قرینه‌ی ذیل، اراضی مفتوح العنوة است که در دست یهود و نصاری بوده و در آن کار می‌کردند؛ زیرا می‌فرماید وقتی رسول الله ﷺ بر اهل خیبر غالب شدند، این طور با آنان خراج بستند که زمین در دستشان باقی باشد تا روی آن کار کرده و احیاء کنند، پس معلوم می‌شود ارض خراج بوده و در نتیجه به دلالت این روایت، شراء ارض خراج از یهود و نصاری اشکالی ندارد.

ذیل این روایت، یک قاعده‌ی کلی می‌فرماید که هر کسی زمینی را احیاء کرد یا روی آن کار کرد و آبادتر کرد، سزاوارتر به آن زمین است و آن زمین ملک او می‌شود؛ چرا که عبارت «وَهِيَ لَهُمْ» ظهور در

۱. تهذیب الأحکام، المشیخة، ص ۵۵:

و ما ذکرته فی هذا الكتاب عن علی بن الحسن فضال فقد اخبرنی به احمد بن عبدون المعروف بابن الحاشر سمعا منه و اجازة عن علی بن محمد بن الزبیر عن علی بن الحسن بن فضال.

۲. من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۳۹:

رَوَى الْعَلَاءُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَأَلْتُهُ عَنِ الشَّرَاءِ مِنْ أَرْضٍ ...

* و ما كان فيه عن العلاء بن رزین فقد رویته عن أبي؛ و محمد بن الحسن - رضی الله عنهما - عن سعد بن عبد الله؛ و الحمیری جمیعا عن أحمد بن محمد بن عیسی، عن محمد بن خالد، عن العلاء بن رزین.

و قد رویته عن أبي؛ و محمد بن الحسن - رضی الله عنهما - عن سعد بن عبد الله؛ و الحمیری جمیعا عن محمد بن أبي الصهبان، عن صفوان بن یحیی عن العلاء.

و رویته عن أبي - رضی الله عنه - عن علی بن سلیمان الزراری الکوفی عن محمد بن خالد، عن العلاء بن رزین القلاء. و رویته عن محمد بن الحسن - رضی الله عنه - عن محمد بن الحسن الصفار، عن أحمد بن محمد بن عیسی، عن الحسن بن علی بن فضال؛ و الحسن بن محبوب، عن العلاء بن رزین. (همان، ج ۴، ص ۴۶۱)

۳. تهذیب الأحکام، ج ۷، ص ۱۴۸:

الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الشَّرَاءِ ...

ملکیت دارد. بنابراین زمین‌های خراجی که بنا بر رأی مشهور باید عند الفتح محیة بوده باشد [و الا از انفال می‌باشد] اگر کسی روی آن کار کرده و آبادتر کرده باشد، به نوعی مالک آن زمین می‌شود و فقط باید خراج آن را بپردازد.

این مالکیت اختصاص به مسلمین ندارد، بلکه به عموم این روایت، حتی اگر یهود و نصاری زمین را احیاء کرده یا آبادتر کرده باشند، آن را مالک می‌شوند. و اگر گفتیم احیاء مُملک نیست و فقط حق اولویت می‌آورد، می‌گوییم از این روایت استفاده می‌شود این اولویت اختصاص به مسلمین ندارد و اگر یهود و نصاری هم احیاء کنند، حق اولویت دارند و به هر حال شراء زمین یهود و نصاری هرچند ارض خراجی باشد، جایز است.

۵. روایت عمر بن حنظله:

وَعَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَالٍ] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ حَمَادٍ
عَنْ حَرِيْزٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ وَعُمَرَ بْنِ حَنْظَلَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ
ذَلِكَ فَقَالَ: لَا بَأْسَ بِشِرَائِهَا فَإِنَّهَا إِذَا كَانَتْ بِمَنْزِلَتِهَا فِي أَيْدِيهِمْ تُؤَدَّى عَنْهَا كَمَا يُؤَدَّى
عَنْهَا.^۱

عمر بن حنظله می‌گوید: از امام صادق عليه السلام درباره‌ی آن سؤال کردم فرمودند: اشکالی در شراء آن نیست، پس هرگاه به منزله‌ی آن باشد که در دست خودشان است، [خراج آن را] أداء می‌کنند، همان‌طور که [قبلاً توسط آن‌ها] أداء می‌شد.

در مورد سند این روایت ابهامی در مرجع ضمیر «عَنْهُ» وجود دارد که آیا مراد شیخ عليه السلام در تهذیب، علی بن الحسن بن فضال است که در روایت قبل ذکر شده یا محمد بن الحسن الصفار است که در دو روایت قبل ذکر شده، هم‌چنین در این‌که مراد از علی، آیا علی بن حدید^۲ است یا شخص دیگر، معلوم نیست. به هر حال این روایت از لحاظ سند به خاطر عدم احراز وثاقت راویان قابل اعتماد نیست.

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۵، کتاب الجهاد، أبواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۷۱، ح ۳، ص ۱۵۶ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۴۷.

۲. علی بن حدید در استبصار مورد تضعیف شیخ واقع شده است، ایشان در ذیل روایتی که احمد بن محمد بن عیسی از علی بن حدید عن بعض اصحابنا نقل می‌کند می‌فرماید:

فَأَوَّلُ مَا فِي هَذَا الْخَبَرِ أَنَّهُ مُرْسَلٌ وَرَاوِيُهُ ضَعِيفٌ وَهُوَ عَلِيُّ بْنُ حَدِيدٍ وَهَذَا يُضَعَّفُ لِالْحِجَابِ بِخَبْرِهِ. (الإستبصار فیما اختلف من الأخبار، ج ۱،

در متن نیز به خاطر تقطیعی که شده مرجع «ذَلِك» مشخص نیست، ولی از آن جا که شیخ طوسی رحمته در ذیل روایاتِ شراءِ ارضِ جزیه ذکر کرده، و به قرینه‌ی جوابی که امام علیه السلام می‌دهند، می‌توان حدس زد مراد، شراءِ ارضِ جزیه از یهود و نصاری بوده و دلالت می‌کند شراءِ ارضِ جزیه از یهود و نصاری جایز است و در عین حال بعد از انتقال به مسلمان، خراج آن ساقط نمی‌شود.

دو روایت دیگر این باب نیز به نوعی دالّ بر جوازِ شراءِ است و از لحاظ سند مثل روایت سابق می‌باشد؛ یعنی «وَعَنْهُ عَنْ عَلِيٍّ» دارد که نمی‌توان وثاقت آنان را احراز کرد.^۱

دو روایت دیگر نیز ذکر می‌کنیم که به نحو واضح دلالت می‌کند ارضِ خیبر مفتوح العنوه بوده و ارضِ صلح نبوده است.

- روایت صفوان بن یحیی و احمد بن محمد بن ابی نصر:

مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ عَنْ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَشِيمٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى وَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ جَمِيعًا قَالَا: ذَكَرْنَا لَهُ الْكُوفَةَ وَمَا وَضَعَ عَلَيْهَا مِنَ الْخَرَاجِ وَمَا سَارَ فِيهَا أَهْلُ بَيْتِهِ فَقَالَ: مَنْ أَسْلَمَ طَوْعًا تَرَكَتْ أَرْضُهُ فِي يَدِهِ وَأَخَذَ مِنْهُ الْعَشْرُ مِمَّا سَقَى بِالسَّمَاءِ وَالْأَنْهَارِ وَ نِصْفُ الْعَشْرِ مِمَّا كَانَ بِالرِّشَاءِ^۲ فِيمَا عَمَرُوهُ مِنْهَا وَمَا لَمْ يَعْمُرُوهُ مِنْهَا أَخَذَهُ الْإِمَامُ فَقَبَّلَهُ مِمَّنْ يَعْمُرُهُ وَ كَانَ

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۵، کتاب الجهاد، أبواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۷۱، ح ۴، ص ۱۵۶ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۴۷:

وَعَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ] عَنْ عَلِيٍّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَبِي زَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنِ الشَّرَاءِ مِنْ أَرْضِ الْجَزِيَّةِ قَالَ: فَقَالَ: اشْتَرَهَا فَإِنَّ لَكَ مِنَ الْحَقِّ مَا هُوَ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ.

۲ همان، ح ۶، ص ۱۵۷ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۴۷:

وَعَنْهُ [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِالإِسْنَادِ عَنْ حَرِيزِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: رَفِعَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام رَجُلٌ مُسْلِمٌ اشْتَرَى أَرْضًا مِنْ أَرَاضِي الْخَرَاجِ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: لَهُ مَا لَنَا وَ عَلَيْهِ مَا عَلَيْنَا مُسْلِمًا كَانَ أَوْ كَافِرًا لَهُ مَا لِأَهْلِ اللَّهِ وَ عَلَيْهِ مَا عَلَيْهِمْ.

۲. لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۲۲:

الرِّشَاءُ: الْجِبْلُ، وَ الْجَمْعُ أَرْضِيَّةٌ. ... وَ أَرْضَى الدَّلْوُ: جَعَلَ لَهَا رِشَاءً أَيْ حَبْلًا ... وَ أَرْضِيَّةُ الْحَنْظَلِ وَ الْيَقْطِينِ: خُيُوطُهُ. وَ قَدْ أَرْضَتِ الشَّجَرَةُ وَ أَرْضَى الْحَنْظَلُ إِذَا امْتَدَّتْ أَغْصَانُهُ. قَالَ الْأَصْمَعِيُّ: إِذَا امْتَدَّتْ أَغْصَانُ الْحَنْظَلِ قَبِيلٌ قَدْ أَرْضَتُ أَيْ صَارَتْ كَالأَرْضِيَّةِ، وَ هِيَ الْجِبَالُ ...
ابن الأعرابي: أَرْضَى الرَّجُلُ إِذَا حَكََّ خَوْرَانَ الْفَصِيلِ لِيَعْدُو، وَ يُقَالُ لِلْفَصِيلِ الرَّشِيُّ. وَ الرَّشَاءُ: نَبْتُ يُشْرَبُ لِلْمَشْيِ؛ وَ قَالَ كِرَاعٌ: الرَّشَاءُ عُشْبَةٌ نَحْوُ الْقَرْنُوَّةِ، وَ جَمْعُهَا رِشَاءٌ.

«الارشية» در کلام معروف امیر المؤمنین عليه السلام در نهج البلاغه (خطبه ۵، ص ۵۲) نیز آمده است:

«... فَإِنْ أَقْلُ يَقُولُوا حَرَصَ عَلَى الْمُلْكِ وَ إِنْ أَسْكُتَ يَقُولُوا جَزَعَ مِنَ الْمَوْتِ هَيْهَاتَ بَعْدَ اللَّيْلِ وَ اللَّيْلِ أَيْ أَبِي طَالِبٍ أَنْسَ بِالْمَوْتِ مِنَ الطُّفْلِ

لِلْمُسْلِمِينَ وَ عَلَى الْمُتَقَبِّلِينَ فِي حِصَصِهِمُ الْعُشْرُ أَوْ نِصْفُ الْعُشْرِ وَ لَيْسَ فِي أَقَلِّ مِنْ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ شَيْءٌ مِنَ الزَّكَاةِ وَ مَا أَخَذَ بِالسَّيْفِ فَذَلِكَ إِلَى الْإِمَامِ يُقْبَلُهُ بِالَّذِي يَرَى كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِخَيْبَرَ قَبْلَ سَوَادَهَا وَ بِيَاضِهَا يَعْنِي أَرْضَهَا وَ نَخْلَهَا وَ النَّاسُ يَقُولُونَ لَا تَصْلُحُ قِبَالَةُ الْأَرْضِ وَ النَّخْلِ وَ قَدْ قَبِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْبَرَ قَالَ: وَ عَلَى الْمُتَقَبِّلِينَ سِوَى قِبَالَةِ الْأَرْضِ الْعُشْرُ وَ نِصْفُ الْعُشْرِ فِي حِصَصِهِمْ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أَهْلَ الطَّائِفِ أَسْلَمُوا وَ جَعَلُوا عَلَيْهِمُ الْعُشْرَ وَ نِصْفَ الْعُشْرِ وَ إِنَّ مَكَّةَ دَخَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنُودًا وَ كَانُوا أُسْرَاءَ فِي يَدِهِ فَأَعْتَقَهُمْ وَ قَالَ: اذْهَبُوا فَانْتُمُ الطَّلَاقُ.

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَعْقُوبَ نَحْوَهُ.^۱

صفوان بن يحيى و احمد بن محمد بن ابى نصر بزنى مى گویند: خدمت حضرت^۲ دربارى كوفه و خراجى كه بر آن وضع شده و سیره‌ى اهل بيت^{علیهم‌السلام} دربارى آن [یعنى روشى كه اميرالمؤمنين^{علیه‌السلام} در مورد آن به كار مى‌بردند] سؤال كردم فرمودند: كسى كه طوعاً اسلام آورده باشد، زمین در دستش باقى مى‌ماند و فقط عُشْر آن [زكات] در صورتى كه با باران و آب رودخانه آبیاری شده باشد، و نصف عشر [يك بیستم] در صورتى كه با دلو از چاه آبیاری شده باشد، در آنچه آباد کرده‌اند از او اخذ مى‌شود و اگر آباد نكرده باشند، امام آن را اخذ مى‌كند و به كسى كه آن را آباد مى‌كند، قباله مى‌كند و برای مسلمین مى‌باشد.^۳

بَنَدَى أُمِّهِ بَلْ أُنْدِمَجْتُ عَلَى مَكُونِ عِلْمٍ لَوْ بُحْتُ بِهِ لَأَضْرَبْتُمْ اضْطِرَابَ الْأَرَشِيَّةِ فِي الطَّوِيِّ الْبُعِيدَةِ.

اگر سخن بگویم [و حقم را مطالبه کنم] مى‌گویند: بر ریاست و حکومت حریص است، و اگر دم فرو بدم خواهند گفت از مرگ مى‌ترسد. هیئات بعد از این [همه جنگ‌ها و حوادث] به خدا قسم انس و اشتیاق پسر ابى طالب به موت، بیشتر از [اشتیاق] طفل به پستان مادرش است، بلکه چنان علم مکتوبی درون خود دارم كه اگر آن را اظهار كنم، مثل طنابى كه در چاه‌هاى عمیق وقتى كه دلو پایین انداخته مى‌شود مى‌لرزد، به خودتان خواهید لرزید.

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۵، كتاب الجهاد، أبواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۷۲، ح ۱، ص ۱۵۷ و الكافی، ج ۳، ص ۵۱۲.

۲. این روایت مضمرة است، ولى به قرینه‌ى روایت احمد بن ابى نصر بزنى كه معروف به صاحب الرضا^{علیه‌السلام} است، مراد امام رضا^{علیه‌السلام} مى‌باشد و بعید است كه صفوان و بزنى هر دو از غیر امام^{علیه‌السلام} سؤال کرده باشند.

۳. در مورد معنای عبارت «وَ مَا لَمْ يَعْمُرُوهُ مِنْهَا أَخَذَهُ الْإِمَامُ فَقَبَلَهُ مِنْ يَوْمِهِ وَ كَانَ لِلْمُسْلِمِينَ» احتمالاتى داده شده از جمله این‌كه: آن بخش از اراضى كه از كفار اخذ شده و آبادش نكرده‌اند، از صاحبان قبلى [هرچند طوعاً اسلام آورده باشند] اخذ مى‌شود و به نحو قباله به كسانى كه آباد مى‌كنند داده مى‌شود و مال القباله یا مال المقاسمه‌ى آن، مال مسلمین است؛ یعنى برای مصالح عامه‌ى مسلمین مصرف مى‌شود.

احتمال دیگری كه بعید است آن‌كه مسلمانانى كه به نحو قباله زمین به آن‌ها داده شده، مالك زمین مى‌شوند.

احتمال سوم این‌كه چون زمین‌هاى موات جزء انفال بوده، پس طبق قاعده مال امام^{علیه‌السلام} است و این‌كه فرموده «وَ كَانَ لِلْمُسْلِمِينَ» تقیه فرموده است.

اگر ما بودیم و این روایت و بقیه‌ى روایات را ملاحظه نمی‌کردیم، مى‌گفتیم این روایت ظهور دارد در آن‌كه موات اراضى كفارى كه طوعاً

مسلمان شده‌اند، اگر خودشان احیاء نكرند، امام^{علیه‌السلام} آن را با هر كسى كه بخواهد قباله مى‌كند و ارتفاع آن مال همه‌ى مسلمانان است.

و بر قباله کنندگان عُشر و نصف عشر [یعنی زکات] است در حصه‌ی خودشان و در کمتر از پنج وسق^۱ زکاتی نیست و آن مقداری که با سیف اخذ شده، مربوط به امام است و با هر کسی که بخواهد قباله می‌کند، همان‌طور که رسول الله ﷺ نسبت به خبیر انجام دادند و سواد و بیاض آن؛ یعنی ارض و نخل‌های [سرسبز] را قباله کردند.^۲ مردم [عامه] می‌گویند قباله‌ی ارض و نخل جایز نیست^۳ در حالی که رسول الله ﷺ خبیر را این‌طور قباله کردند و قباله کنندگان علاوه بر حق القباله، باید عشر یا نصف عشر [زکات] را در حصه‌شان پرداخت کنند. و فرمودند: اهل طائف اسلام آوردند و عشر یا نصف عشر [زکات] بر آنها وضع شد [ظاهراً] اهل طائف طوعاً اسلام آوردند و لذا جزیه نپرداختند و ارضشان مفتوح العنوة نشد [ولی مکه را رسول الله ﷺ عنوةً داخل شدند و اهل مکه اسیر در دست حضرت بودند و حضرت آنان را آزاد کردند و فرمودند: بروید شما طلقاء هستید].^۴

این روایت از لحاظ سند به خاطر علی بن احمد بن اشیم ناتمام است^۵ و به نحو واضح دلالت دارد خبیر مفتوح العنوة بوده است.

مضمون این روایت با اختلاف اندکی در روایت دیگری از ابن ابی نصر بزنطی نقل شده که از لحاظ

۱. یعنی حد نصاب زکات، پنج وسق است. وسق شصت صاع است و هر صاع نزدیک سه کیلو است (کمی کمتر از سه کیلو) که در مجموع کمتر از نهصد کیلو یعنی در حدود هشتصد و هشتاد و پنج کیلو می‌شود.

✓ الوسق: حمل یعنی ستین صاعاً. (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۹۱)

۲. یعنی چه کشتزارها و چه زمین‌های نخلی را قباله کردند.

۳. بعضی از عامه مانند ابوحنیفه، مساقات را جایز نمی‌دانند و بعضی مانند مالک و دیگران مزارعه را جایز نمی‌دانند.

✓ مرآة العقول، ج ۱۶، ص ۲۶:

«قوله ﷺ: و الناس يقولون»، یحتمل أن يكون منع العامة باعتبار المساقاة؛ فإنَّ أبا حنيفة منع منها، لكن عامتهم خالفوه في ذلك، حتى أبي يوسف، أو باعتبار المزارعة و ذلك مذهب أبي حنيفة و مالک و شافعی و کثیر منهم، و قد احتجَّ العامة أيضاً على أبي حنيفة في المقامين بخبیر.

۴. بعد از فتح مکه مشرکان نزد حضرت آمدند، حضرت به آنان فرمودند: فکر می‌کنید من چگونه با شما معامله می‌کنم، عرض کردند: «نظنُّ خيراً و نقول خيراً أخ كريم و ابن أخ كريم». حضرت نیز فرمودند: «اذهبوا فانتهم الطلقاء».

✓ الكافي، ج ۴، ص ۲۲۵:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ حَرِيزِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ يَوْمَ افْتَتَحَهَا فَتَحَ بَابَ الْكَعْبَةِ فَأَمَرَ بِصُورٍ فِي الْكَعْبَةِ فَطُمِسَتْ فَأَخَذَ بَعْضَادَتِي الْبَابِ فَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ صَدَقَ وَعْدُهُ وَ نَصَرَ عَبْدَهُ وَ هَزَمَ الْأَحْزَابَ وَ حُدَّ مَا ذَا تَقُولُونَ وَ مَا ذَا تَنْظُنُونَ؟ قَالُوا: نَظْنُ خَيْرًا وَ نَقُولُ خَيْرًا أَخِ كَرِيمٍ وَ ابْنُ أَخِ كَرِيمٍ وَ قَدْ فَدَرْتُ قَالَ: فَإِنِّي أَقُولُ كَمَا قَالَ أَخِي يُوسُفُ: «لَا تُشْرِبْ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» أَلَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ مَكَّةَ «يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» فَهِيَ حَرَامٌ بِحَرَامِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يُفْسَرُ صَيْدُهَا وَ لَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا وَ لَا يُخْتَلَى خَلَاؤها وَ لَا تَحِلُّ لُقْطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ فَقَالَ الْعَبَّاسُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِيَّا الْإِذْخَرَ فَإِنَّهُ لِلْقَبْرِ وَ الْبَيْوتِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِيَّا الْإِذْخَرَ.

۵. البته بعضی احتمال داده‌اند احمد بن محمد بن ابی نصر عطف بر علی بن احمد بن اشیم باشد که در این صورت سند تمام می‌باشد، هر چند خلاف ظاهر است.

سند هم بهتر است، هرچند باز در صحّت طریق شیخ به احمد بن محمد بن عیسی با غمض عین از الفهرست، کلام است.^۱ [البته این روایت چون با سند صحیح در قرب الاسناد ذکر شده، پس قابل اعتماد

۱. مرحوم شیخ به احمد بن محمد بن عیسی دو طریق ارائه می‌دهد، طریق اول از محمد بن علی بن محبوب است که این طریق به خاطر احمد بن محمد بن یحیی که - عالم و عالم‌زاده است، ولی - توثیقی ندارد، ناتمام است.

طریق دیگر مرحوم شیخ از جناب کلینی است که این طریق تمام است، هرچند که این طریق هم به خاطر این‌که به صورت «و من جمله» می‌باشد، نمی‌تواند شامل همه‌ی روایات شود، ولی با ضم اسانید شیخ در الفهرست، اطمینان به صحت سند شیخ به روایات احمد بن محمد بن عیسی حاصل می‌شود:

✓ تهذیب الأحکام، المشیخة، ص ۷۲:

و من جمله ما ذکرته عن احمد بن محمد بن عیسی ما رویته بهذا الاسناد [فقد اخبرنی به الحسين بن عبید الله عن احمد بن محمد بن یحیی العطار عن ابيه محمد بن یحیی] عن محمد بن علی بن محبوب عن احمد بن محمد.

✓ همان، ص ۴۲:

و من جمله ما ذکرته عن احمد بن محمد بن عیسی ما رویته بهذه الاسانید* عن محمد بن یعقوب عن عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن عیسی.

✓ الفهرست، ص ۲۵:

آخرنا بجمع کتبه و روایاته عدة من اصحابنا منهم الحسين بن عبید الله و ابن ابي جید عن أحمد بن محمد بن یحیی العطار عن ابيه و سعد بن عبد الله عنه.

و آخرنا عدة من اصحابنا عن أحمد بن محمد بن الحسن بن الولید عن ابيه عن محمد بن الحسن الصفار و سعد جميعا عن أحمد بن محمد بن عیسی.

هم‌چنین شیخ طوسی به احمد بن محمد بن خالد، چند طریق ذکر می‌کند. که حداقل دو طریق آن تمام است:

✓ تهذیب الأحکام، المشیخة، ص ۴۴:

و من جمله ما ذکرته عن احمد بن محمد بن خالد ما رویته بهذه الاسانید* عن محمد بن یعقوب عن عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد.

✓ همان، ص ۸۵:

و ما ذکرته عن احمد بن ابي عبد الله البرقی فقد اخبرنی به الشيخ ابو عبد الله عن ابي الحسن احمد بن محمد بن الحسن بن الولید عن ابيه عن سعد بن عبد الله عنه.

و اخبرنی أيضا الشيخ عن ابي جعفر محمد بن علی بن الحسين بن بابويه عن ابيه و محمد بن الحسن بن الولید عن سعد بن عبد الله و الحسين عن احمد بن ابي عبد الله.

و اخبرنی به أيضا الحسين بن عبید الله عن احمد بن محمد الزراری عن علی بن الحسين السعدآبادی عن احمد بن ابي عبد الله.

* فما ذکرناه فی هذا الكتاب عن محمد بن یعقوب الكلینی رحمه الله فقد اخبرنا به الشيخ ابو عبد الله محمد بن محمد بن النعمان رحمه الله عن ابي القاسم جعفر ابن محمد بن قولويه رحمه الله عن محمد بن یعقوب رحمه الله.

و اخبرنا به أيضا الحسين بن عبید الله عن ابي غالب احمد بن محمد الزراری و ابي محمد هارون بن موسى التلعکبری و ابي القاسم جعفر بن محمد بن قولويه. و ابي عبد الله احمد ابن ابي رافع الصیمری و ابي المفضل الشیبانی و غیرهم کلهم عن محمد بن یعقوب الكلینی.

و اخبرنا به أيضا احمد بن عبدون المعروف بابن الحاشر عن احمد بن ابي رافع و ابي الحسين عبد الكريم بن عبد الله بن نصر البزاز بتنیس و

- روایت احمد بن محمد بن ابی نصر:

و [مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ] بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَيْسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ قَالَ: ذَكَرْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام الْخَرَجَ وَ مَا سَارَ بِهِ أَهْلُ بَيْتِهِ فَقَالَ: الْعُشْرُ وَ نِصْفُ الْعُشْرِ عَلَى مَنْ أَسْلَمَ طَوْعاً تَرَكَتْ أَرْضُهُ فِي يَدِهِ وَ أَخَذَ مِنْهُ الْعُشْرُ وَ نِصْفُ الْعُشْرِ فِيمَا عَمَرَ مِنْهَا وَ مَا لَمْ يَعْمُرْ مِنْهَا أَخَذَهُ الْوَالِي فَقَبَّلَهُ مِمَّنْ يَعْمُرُهُ وَ كَانَ لِلْمُسْلِمِينَ وَ لَيْسَ فِيمَا كَانَ أَقَلَّ مِنْ خَمْسَةِ أَوْسَاقٍ شَيْءٌ وَ مَا أَخَذَ بِالسَّيْفِ فَذَلِكَ إِلَى الْإِمَامِ يَقْبَلُهُ بِالذِّمَى يَرَى كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله بِخَيْبَرَ قَبْلَ أَرْضِهَا وَ نَخْلَهَا وَ النَّاسُ يَقُولُونَ لَنَا تَصْلُحُ قِبَالَةُ الْأَرْضِ وَ النَّخْلِ إِذَا كَانَ الْبَيَاضُ أَكْثَرَ مِنَ السَّوَادِ وَ قَدْ قَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله خَيْبَرَ وَ عَلَيْهِمْ فِي حِصَصِهِمُ الْعُشْرُ وَ نِصْفُ الْعُشْرِ.^۲

احمد بن محمد بن ابی نصر می گوید: خدمت امام رضا عليه السلام خراج و سیره‌ی اهل بیت عليهم السلام [یعنی سیره‌ی امیرالمؤمنین عليه السلام] درباره‌ی آن را مطرح کردم فرمودند: عُشْر و نِصْفُ عُشْر [زکات] بر عهده‌ی کسی است که طوعاً اسلام آورده و زمینش در دستش باقی می‌ماند و عُشْر و نِصْفُ عُشْر در آن چه آباد کرده اخذ می‌شود و آن چه از زمین غیر آباد در دستش است، والی آن را اخذ می‌کند و به کسی که آن را آباد می‌کند، قبالة می‌کند و [وجه القبالة] برای مسلمین است. و اگر [محصول زمین] کمتر از پنج وسق باشد، چیزی بر عهده‌ی او نیست و آن زمین‌هایی که با سیف اخذ شده، امر آن به ید امام عليه السلام است و به هر کسی که نظر داشت، قبالة می‌کند، همان کاری که رسول الله صلى الله عليه وآله با خيبر کردند، که ارض و نخلش را قبالة کرد و مردم [عامه] می‌گویند قبالة ارض و نخل درست نیست، در صورتی که بیاض زمین [زمین‌های زراعی] بیشتر از سواد آن [نخل] باشد، در حالی که رسول الله صلى الله عليه وآله خيبر را این طور [قبالة] کردند و در حصه‌ی قبالة کنندگان نیز عشر و نصف عشر است.

پس با این روایات اطمینان حاصل می‌شود ارض خيبر مفتوح العنوة بوده است.

بغداد عن ابی جعفر محمد ابن یعقوب الكلینی جميع مصنفاته و احادیته سماعاً و اجازة. (احمدی)

۱. قرب الإسناد (ط - الحدیثة)، ص ۳۸۴:

[مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ قَالَ:] وَ ذَكَرَ لَهُ [الرِّضَا عليه السلام] الْخَرَجَ وَ مَا سَارَ بِهِ أَهْلُ بَيْتِهِ فَقَالَ ...

۲. وسائل الشیعة، ج ۱۵، کتاب الجهاد، أبواب جهاد العدو و ما یناسبه، باب ۷۲، ح ۲، ص ۱۵۸ و تهذیب الاحکام، ج ۴، ص ۱۱۹.